

39

अध्यापन विषयक कार्याचे आयोजन करतांना, उद्दिष्टे, अभ्यासक्रम पध्दती इत्यादी घटकांचा विचार करावा लागतो. परंतु या सर्व घटकांच्या अंमलबजावणीचे कार्य अध्यापकच करतो. अभ्यासक्रम म्हणजे केवळ निर्जिव सांगाडा. त्यात प्राण ओतण्याचे कार्य शिक्षकाचे, शिक्षकाचा दर्जा, त्याची निष्ठा, कार्यसमाधान, प्रभाव, त्याची प्रामाणिक तळमळ, त्यासाठी योजकता, कार्यकुशलता व उपायोजन क्षमता एकुण त्याचे व्यक्तिमत्व हाच शिक्षण प्रक्रियेचा कणा हो.. अध्यापकाची जागा कोणतेही तंत्र घेवू शकत नाही. सुधारणा करणे व नवनवीन प्रयोग यशस्वी करणे हेच अध्यापकाचे काम आहे.

यासाठी अध्यापकाने आपल्या कार्यसमाधानासाठी तसेच स्व-परिणामकारकतेसाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. नवनवीन पध्दती, तंत्र, साधनांचा वापर करून स्वतः ला सिध्द करण्यासाठी संकटांवार मात करणे यातूनच यशस्वी अध्यापक होण्यासाठी यश लाभते.

संदर्भ सूची :

1. Indian Psychological Review (Vol 62) No. 2 (June2005) Page 69
2. कदम चा. प., .शैक्षणिक संख्याशास्त्र. (४ सप्टेंबर १९८९) नुतन प्रकाशन, पुणे
3. जगताप ह. ना. .शिक्षणातील नवप्रवाह व नवप्रवर्तन. (१५ डिसेंबर १९९२) नुतन प्रकाशन, पुणे
४. पण्डित बिहारी बन्सी, शिक्षणातलील संशोधन. (ऑक्टोबर २००५) नित्य नुतन प्रकाशन, पुणे

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’या काव्यग्रंथाचा क्रिस्तपुराण वर असलेलेला प्रभाव

डॉ. सुनिता उग्रसकर
मराठी विभाग, गोवा विद्यापीठ
ताळगांव पठार, तिसवाडी, गोवा

अगदी प्राचीन काळापासून माणूस स्वतःची संस्कृती जोपासत आलेला आहे. धार्मिक संस्कृती हा त्या जोपासलेल्या कृतीचा एक भाग आहे. त्यामध्ये धार्मिक वाङ्मयाचे वाचन करण्याची परंपरा आढळून येते. गोव्यातही प्राचीन काळापासून ही संस्कृती जोपासलेली जाणवतेपोर्तुगीजांच्या आगमनाचा गोव्याच्या सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम झाला. साडेचारशे वर्षांच्याकाळात गोव्यात विधायक व विघातक अशी दोन्ही प्रकारची परिवर्तने घडून आली. इक्विझिशनच्याकाळात पोर्तुगीज राज्यधिकाऱ्यांनी लोकां मध्ये प्रचलित असलेले हिंदूनिर्मित धार्मिक वाङ्मय नष्ट केले.

ते नष्ट करण्याच्या उद्देशाने आपण हिंदूचे ग्रंथ गोळा करतो असा उल्लेख फ्रँ. जुजांव द आल्बुदेर्कि नामक बिशपाने १५४८ साली राजास लिहिलेल्या एका पत्रात सापडतो. १ त्यावेळी राजकीय तथा पांथिक अधिकाऱ्यांनी पध्दतशीर रितीने स्थानिक भाषेतील ग्रंथाचा नाश केलाकाही संशोधकांनी अभ्यासाशी असलेल्या चिकाटीमुळे तसेच इतिहासविषय ध्यासामुळे या वाङ्मयाचे काही संदर्भ शोधण्याचा पुरेपूर प्रयत्न केला. यामध्ये डॉ. पांडुरंग सखाराम शेणवी पिसुर्लेकर या संशोधकाने ख्रिस्ती मिशनऱ्यांचे गोव्यात आगमन होण्यापूर्वी गोव्यामध्ये उपलब्ध असलेली आणि इक्विझिशनच्या काळात गडप झालेली ग्रंथसंपदेची सूची उपलब्ध करून दिली आहे. २ आदिपुराण किंवा आधि पुराण, अहिल्यापुराण किंवा vv

पुराण, कलि पुराण, कल्प पुराण, कृष्ण पुराण, द्रोण पुराण, गीता पुराण, हरिचंद्र पुराण, प्रल्हाद पुराण, राम पुराण, सीता पुराण, वाशिष्ठ योग, जिवाचा मोख अशा काही गोव्यातील पोर्तुगीजपूर्वकालीन वाङ्मयाचा संदर्भ सापडतो.

या संशोधकांमध्ये असलेले गोव्यातील एक इतिहासक व अभ्यासक लक्ष्मीकांत व्यंकटेश प्रभू भेंब्रे हे होत. इ.स. सोळाव्या शतकात गोव्यातील लोकांकडून बळजबरीने घेतलेले काही धर्मग्रंथ पोर्तुगाल मध्ये आढळू शकतील अशी आशा भेंब्रे याना वाटत होती. त्याप्रमाणे त्यांनी त्याचा शोध घेतला असता त्यांच्या हाती काही लागले नाही. ते म्हणतात 'दैवयोगाने पुर्तुगाल देशांत पोचलो तेव्हा शक्य त्या मार्गांनी गोव्यातील जुन्या पुराणग्रंथाचा शोध चालविला. पण अत्यंत खेदाची गोष्ट ही, की कोठेही एक पान देखील शिल्लक असल्याचे माझ्या ऐक्यात आले नाही. काही ग्रंथ प्रचारकांनी स्वतःच्या उपयोगासाठी रोमी लिपीत उतरून घेतले होते, त्यांपैकी केवळ एकदोन ग्रंथांचा ठावठिकाणा लागला. ३ यामध्ये त्यांना देवनागरी लिपीत काही सुटी प्रकरणे ज्यांत लिहिली आहेत असे एक हस्तलिखित पुस्तक लिस्बनच्या बिलियोतेक नासियोनाल मध्ये सापडले. 'गीतगोविंद' व संस्कृतोत्पन्न भाषांत लिहिलेली शृंगाररसात्मक काव्य व एक ध्रुवाख्यान त्यात आहे. ४

१५४६ पासून पोर्तुगीज राज्यकर्ते व पंथाधिकारी यांनी गोव्यातील हिंदूधर्मग्रंथ नष्ट केले. पोर्तुगीज काळात जे ग्रंथ रचले गेले त्या ग्रंथांमध्ये काही पोर्तुगीजपूर्व काळातील हिंदू ग्रंथांची माहिती उपलब्ध होते. भेंब्रे यांच्या 'पोर्तुगाली राजवटीपूर्वीचे गोव्यातील धार्मिक वाङ्मय' या पुस्तकामध्ये एतिएन-द-ला क्वाने लिहिलेल्या एका पुराणाचा संदर्भ उपलब्ध होतो. त्यामध्ये त्यांना अशाच काही पुस्तकांची शीर्षके मिळाली. अंशतः का हाईना, गोव्यातील लोकांना प्रिय बनलेल्या प्राचीन पुराणग्रंथांची नावे आणि त्या ग्रंथातले काही उतारे उण्याअधिक प्रमाणात त्यांत उद्धृत केलेले आढळले. यामध्ये त्यांना २६ ग्रंथांचा व पुस्तकांचा नामनिर्देश आढळून आला. उदा. 'कशष्णपुराण', 'रामायण', 'कल्पतरू', 'हरिकथा', 'अश्वमेध', 'अहिल्यास्वयंवर', 'भागवत', 'ऐळकथा', 'प्रल्हादचरित्र', 'आदिपर्व', 'द्रोणपर्व',

'हरिश्चंद्रग्रंथ', 'रुक्मिणीस्वयंवर', 'अनुभवानंदग्रंथ', 'वसिष्ठयोग', 'सिताशुध्दी', 'चेडुफळी गीत', 'जाल्हा रग्रंथ', 'जीवाचा मोख', 'आरतिग्रंथ', 'भविष्योत्तरपुराण', 'अभिमन्युगीता', 'पितृसंवाद', 'भारत', 'भल्लूक' इत्यादी.

५ यांच्या लेखकांविषयी लिहिताना भेंब्रे म्हणतात, 'उपरिनिर्दिष्ट ग्रंथांचे वा पुस्तकांचे लेखक अनेक असले पाहिजेत असे काव्यरचनेच्या शैलीवरून व विषयांच्या विविधतेवरून उघड होते वाने त्यांचे नामोल्लेख करण्याचे टाळले असल्यामुळे त्यांची नावे आज आपणास दुर्लभ झाली आहेत ही खेदाची गोष्ट होय. अन्य दाखल्यांवरून एकदोन लेखकांची माहिती आपणास मिळते; तशी सगळ्यांची मिळाली असती, तर ती फार उद्बोधक ठरली असती. ग्रंथनिर्मितीच्या कालनिर्णयाच्या बाबतीतही खेदजनक परिस्थिती आहे. भाषाभ्यास, ग्रंथाभ्यास व ग्रंथलेखन या कामासाठी क्वाने खर्च केलेला काल अजमासाने विचारांत घेतल्यास एवढे सिध्द होते की सोळाव्या शतकात ते ग्रंथ जनतेत रूढ झाले होते.' ६

पोर्तुगालमधील ब्राग येथील सार्वजनिक ग्रंथालयातील जेजुइतांच्या धार्मिक संस्थेचे स्वामित्व असलेले ग्रंथांचे एक बाड रायतूरच्या राशोल गोवा येथे मिळाले होते. पिसुर्लेकर यांनी शोध लावलेल्या त्या ग्रंथांची शीर्षके व त्यांचे कर्ते यांविषयीची नोंद डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई यांनी 'सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली' या ग्रंथात केली आहे. ती पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

१. प्रल्हाद चरित्र—विष्णुदास नामा, २. हरिश्चंद्र पुराणकथा—विष्णुदास नामा, ३. सुखदेव चरित्रकथा—विष्णुदास नामा ४. धर्माचा अश्वमेध—विष्णुदास नामा, ५. कर्ण पर्व—विष्णुदास नामा, ६. श्रीकृष्णचरित्रकथा—कृष्णदास शामा, ७. वसिष्ठ योगु—ज्ञानदेव ८. गरूडाचीकथा—सिवदास ९. बाळकिडा—सिंपानामा १०. भगवद्गीतेची टीका—निवृत्ती देव, ११. हरणीचीकथा—अनामिक कवी, १२. राजनितीच्या ओव्या—अनामिक कवी, १३. रामाचा अश्वमेध—अनामिक कवी, १४. गुरूसिख्य—अनामिक कवी, १५. मदालसा—अनामिक कवी, १६. रुक्मिणी स्वयंवर—अनामिक कवी, १७. कशष्ण अर्जुनाचा

संवाद—अनामिक कवी, १८. सिता हरण—अनामिक कवी, १९. मृग राजाची कथा—अनामिक कवी.

डॉ. पिसुर्लेकरांनी ब्रागाच्या ग्रंथालयात रोमन लिपीतील मराठी काव्याची जी बाडे सापडली त्यात एकोणतीस काव्य होती. ७ असे नमुद केले आहे. त्यामध्ये निवृत्ती यांचा 'भगवद्गीतेची टीका' तसेच ज्ञानदेव, विष्णुदास नामा वगैरे कवींची काव्ये त्या बाडात होती असे म्हटले आहे. वसिष्ठ योग, द्रोणपर्व, कृष्णार्जुनाचा संवाद, रागमल्हारू ही काव्ये आहेत असे म्हटले आहे. ब्रागच्या ग्रंथालयात सापडलेल्या आणखी काही हस्तलिखितांचा उल्लेख आलेला आहे. त्यात 'प्रल्हादचरित्र', 'विराहपर्व कथा', 'शुकदेव चरित्र कथा', 'धर्माचा अश्वमेध', 'कर्णपर्व' अशी काव्ये विष्णुदास नामा या कवीची आहेत असे म्हटले आहे. यामध्ये 'अनादिपुराण' या ग्रंथाचाही उल्लेख आलेला आहे.

यापैकी 'श्रीकृष्णचरित्रकथा' इ.स. १५२६ हा ग्रंथ ज्ञात आहे. पोर्तुगीज पूर्वकालीन साहित्यातील तो आद्य ग्रंथ मानला जातो. हा ग्रंथ कृष्णदास शामा यांनी लिहिलेला आहे. त्याचे मुळ नाव सामराज असे आहे. १९ अवस्तरांमध्ये असलेल्या या ग्रंथामध्ये एकूण ३१२३ ओव्या आहेत. संस्कृतातील 'भागवतांच्या दशम स्कंधावर आधारित असलेल्या या ग्रंथात कश्चनजन्मापासून कंसवधापर्यंतच्या बाललीला वर्णिलेल्या आहेत ख्रिस्ती धर्म स्वीकारल्यानंतर, हे नवख्रिस्ती धर्मांतर करण्यापूर्वी जी कथापुराणे वाचून आपला वेळ कमवीत असत ती कथापुराणे एकतर नष्ट करण्यात आलेली होती. नव्या धर्माचे ग्रंथ लॅटिन किंवा पोर्तुगीज भाषेत असल्यामुळे व या दोन्ही भाषांचे ज्ञान नवख्रिस्त्यांना नसल्यामुळे नवख्रिस्त्यांच्या मागणीनुसार ग्राथिक मराठी भाषेत पुराणे लिहिणे अपरिहार्य ठरले. सतराव्या शतकातील ख्रिस्ती धर्मप्रचारकांनी गोव्यातील भाषेचे अध्ययन करून कोश, व्याकरणे, धर्मग्रंथ लिहिले.

थॉमस स्टीफन्स हा इंग्रज जेजुइट १५७९ त गोव्यात आल्यानंतर सासष्टी महालातील रायतूरच्या सेमिनरीच्या मुख्याध्यापकाचे पद त्याला प्राप्त झाले. त्यानंतर नवख्रिस्त्यांसाठी ग्रंथनिर्मिती करण्याची जबाबदारी त्यांनी घेतली. गोव्यातील स्थानिक लोकांना बळजबरीने

ख्रिस्ती पंथाची दीक्षा दिल्यानंतर व त्यांचे पूर्वाश्रमातील पवित्र ग्रंथ नष्ट केल्यानंतर त्यांना स्वपंथात स्थिर करण्यासाठी नव्या ग्रंथाची आवश्यकता आहे हे स्टीफन्सला पटले. गोव्यातील ब्राह्मणी भाषेचे एक व्याकरण तयार करण्याचे काम त्याने आरंभिले होते, पण ते त्याला पूर्ण करता आले नाही स्थानिक बोलीभाषेचा उपयोग बोलण्यासाठी व ग्राथिक भाषेचा उपयोग लिखित व्यवहारासाठी करणे ही पद्धत अद्यापही आहे. गोव्यात ही पद्धत विशेषत्वाने दिसून येते. सोळाव्या—सतराव्या शतकांत जेजुईतांनी गोव्यातील भाषेत निरनिराळ्या स्वरूपाचे वाङ्मय निर्माण केले. नवख्रिस्त्यांना धर्मोपदेश करण्यासाठी ख्रिस्ती वाङ्मयाची निर्मिती झाली. यामध्ये धर्मतत्त्वाची ;कवनजतपदंद्ध व प्रवचनांची पुस्तके (sermons) अधिक प्रमाणात आढळतात.

या संदर्भात ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयाचे गाढे अभ्यासक स.गं.मालशे यांनी स्टीफन्सच्या ग्रंथरचनेच्या संदर्भात म्हटले आहे, की मिशनऱ्यांच्या ग्रंथरचनेपैकी व्याकरण हे पोर्तुगीज भाषेत, धर्मप्रचारपुस्तिका कोकणी भाषेत, तर 'महाकाव्य' हे मराठी भाषेत रचली गेली, ह्या तीन प्रकारांतील रचनांसाठी त्याने तीन प्रकारच्या भाषा का उपयोजिल्या हे सांगण्याचा प्रयास केलेला दिसतो. स्टीफन्सने कोकणी भाषेचे व्याकरण परकीय मिशनऱ्यांनी धार्मिक हेतूने लिहिले की ज्यामुळे धर्मप्रसारास साहाय्य होईल. तर ख्रिस्ती धर्मतत्त्वांची माहिती देणारे पुस्तक प्रथम पोर्तुगीजभाषेमध्ये तयार करून त्याची भाषांतरे देशी भाषांत केली जावी असा आदेश इ. स. १५८५ साली भरलेल्या धर्माधिकार्यांच्या परिषदेने दिलेला होता म्हणून या आदेशावरून स्टीफन्सने दौत्रिन रचले असावे. या दौत्रिनाने नवख्रिस्ती लोकांचे समाधान न झाल्यामुळे 'तुम्ही आमची पूर्वीची हिंदू धर्मातील मराठी पुराणे बंद केलीत; पण त्याऐवजी प्रतिपुस्तके तयार केलीत नाहीत त्यामुळे नवख्रिस्ती लोकांना हिंदू धर्मातील जुन्याकथा आठवतात. तुम्ही मराठी भाषेची काही भक्तिरसपूर्ण प्रतिपुस्तके द्याल, तर आमचा मनोरथ पूर्ण होईल.' असे म्हटले आहे. ९

“ दौत्रिनीचा वेळु सरला । तंव यकु ब्राम्हण पातला । पाद्री गुरूसी बोलता जाहला । नमस्कारू करूनी ॥ १२८॥

पण हे दौत्रिनीवांचोनी अन्य। काहीं एक आगळें शास्त्रपुराण
जरी आमां करविते पठण। तरी होते चांग ॥ १३४ ॥
हें निवारावेया कारणें। फ्रिगियांचां देसी हाति पुराणें ।
ती वाचोनियां तेथिल जनु। कमविते वेळु ॥ १४० ॥
वाचोनि मनीं घेंती उलासु। निते सेविते कथारसु ।
पण ते देसिचे भासेसि अभ्यासु। नाही आमां ॥ १४१ ॥
जैसें तेआं तेआं दिपावतीं। देसपरीचीं पुराणें होती ।
तैसी पुस्तकें कां न मेळती। आमंचां देसीं ॥ १४२ ॥
हा मोठ्य अभिप्रावे जी म्हणे। तुमी तरी वारिलीं मागिलीं पुराणे
तरी प्रतिपुस्तकें आमां कारणें। कैसी न करती तुमी ॥ १४३ ॥
या पासोनियां जी आतां। जेंतियांचेया पुराण कथा ।
नवेआ क्रिस्तावांचेया चिता। आठवती देखा ॥ १४४ ॥
जरी मराठिये भासेचीं काहीं । शास्त्रपुराणें होंतीं आमां
ठाईं
तरि लोकांच्या मनोरथु पई। पूर्ण होता ॥ १४५ ॥ ; ११.
१२८-१४५

अशी मागणी नवख्रिस्ती लोकांनी केली त्यातून
मराठीतून 'क्रिस्तपुराणा' सारख्या ओवीबध्द
भक्तिकथारसयुक्त महाग्रंथाची निर्मिती झाली.

'श्रीकृष्णचरित्रकथा' हा कृष्णदास शामा याने
१५२६ मध्ये रचिलेला ग्रंथ आहे. शामराज उर्फ कृष्णदास
शामा हा कवी गोव्यातील सासष्टी तालुक्यातील केळोशी
येथील रहिवासी होता. त्याने ज्या काळात या ग्रंथाची
निर्मिती केली तो काळ हा परकीयांच्या आक्रमणाचा
काळ होता म्हणजे आदिलशाही अमलाचा काळ होता.
१६ व्या शतकातील या काव्याची छाप त्यानंतरच्या
संत साहित्यावर व ख्रिस्ती साहित्यावर पडलेली दिसते.
पुढे इ.स. १५४३ मध्ये हा विभाग पोर्तुगिजांच्या सत्तेखाली
गेल्या व इ. स. १५६० मध्ये जेजुइत पंथाचे कार्यकर्ते
ख्रिस्ती धर्माच्या प्रचारासाठी प्रथमतः सासष्टी प्रदेशात
गेलेपोर्तुगिजांच्या गोव्यातील आगमनानंतर इक्विझिशनला
सुरूवात झाली. त्यांच्या परधर्मासंबंधीच्या असहिष्णू
वृत्तीमुळे हिंदू धर्मीयांची ग्रंथसंपत्ती बळंशी नष्ट करण्यात
आली. देशी भाषांतील ग्रंथनिर्मितीला पूर्णपणे पायबंद
बसला अशी इतिहासाची साक्ष आहे. या सगळ्या धामध
प्तीत काही मोजकेच ग्रंथ शिल्लक राहिले त्यामधील हा
एक ग्रंथ होय. हा सर्व इतिहास पाहता हा ग्रंथ ऐतिहासिक,
भाषिक व वाङ्मयीनदृष्ट्या महत्त्वाचा आहे. १६ व्या

शतकातील या काव्याची छाप त्यानंतरच्या संत साहित्यावर
पडलेली दिसते.

एखाद्या परकीय भाषा शिकणे व त्या भाषे
मध्ये साहित्यलेखन करण्याचे कौशल्य पोर्तुगिज
राजवटीनंतर निर्माण झालेल्या अनेक ग्रंथाद्वारे पाहता
येते. त्यामध्ये फादर स्टीफन्सचा 'क्रिस्तपुराण' हा जवळ
जवळ अकरा सहस्र ओव्यांचा ग्रंथ आहे. या ग्रंथावर
अनेक प्राचीन ग्रंथाचा प्रभाव दिसतो. या निबंधांतर्गत
फादर स्टीफन्सचा 'क्रिस्तपुराण' व कृष्णदास शामा यांचा
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' या दोन्ही ग्रंथातील साम्य दर्शविणारा
काही भाग तपासून पाहता येतो.

'श्रीकृष्णचरित्रकथा' या ३१२३ ओव्यांच्या
काव्यग्रंथामधील काही ओव्यांचे साम्य 'क्रिस्तपुराणा'शी
असलेले आढळले. त्यातील काही नजरेत भरणारी
साम्ये नोंदवीता येतातकृष्णदास शामा यांच्या या ग्रंथाचा
मिशनरी काव्य ग्रंथावर बऱ्याच प्रमाणात परिणाम झालेला
दिसतो. हिंदू धर्मीयांच्या कथापुराणातील उतारे रोमन
लिपीत लिहून घेऊन ख्रिस्ती मिशनरी ते आपल्या संग्रही
ठेवीत असत व त्याचा वापर ते आपल्या लेखनामध्ये
करीत असत. यामध्ये फादर स्टीफन्सचे 'क्रिस्तपुराण',
पाद्री एतियन-द-ला-कुवा यांचे 'पीटरपुराण', पाद्री
आंतोनियु-द-सालदांज यांचे 'सांतु आंतोनिची
जिवित्कथा' अशा ख्रिस्ती ग्रंथावर या आख्यान काव्याचा
प्रभाव दिसतो. फादर स्टीफन्स सारख्या मिशनर्याने
त्याचा उपयोग कसा केला आहे हे काही उदाहरणाच्या
आधारे पाहता येईल दोन्ही काव्यामध्ये अध्याय
म्हणण्याऐवजी 'क्रिस्तपुराणा'त 'अवस्वर' असे म्हटले
आहे तर 'श्रीकृष्णचरित्रकथा' मध्ये 'अवस्वरू' असे
म्हटले आहे. 'श्रीकृष्णचरित्रकथा' याच्या ज्या प्रती
उपलब्ध आहेत त्या मूळ लेखकाची हस्तलिखित म्हणावी
अशी प्रत उपलब्ध नाही. त्या देवनागरीलिपीतील रोमन
लिपीत नकलून घेतलेल्या प्रती आहेत. त्यामुळे मुळ
ग्रंथात याला कोणता शब्द होता हे कळण्यास मार्ग नाही
निरूपणाची शैली पाहता सुरुवातीला देवाची स्तुती
करूनच काव्याला सुरुवात केलेली आहे.

'श्रीकृष्णचरित्रकथा' मध्ये पहिल्या अवस्वराची
काही पाने गहाळ झालेली असली तरी इतर अवस्वरांची

सुरूवात देवाच्या नमनानेच झालेली आहे. उदा.

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’—

विस्वाते रचिता, विस्व आपणची पाळीता।

विस्व संव्हारूनी मांगुतां, वुरे विस्वरूप ॥२॥२

‘क्रिस्तपुराण’ —

ओं नमो विश्वभरिता, देवा बापा सर्व समर्था।

परमेश्वरा सत्यवंता, स्वर्ग पश्वीचा रचणारा ॥ १ ॥ १

अशाप्रकारे देवाचे स्मरण करून ग्रंथाची सुरवात झालेली दिसते.

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’—

जो व्रीलोकींचा नाथु, सर्वा भुती वर्तु

जो वेक्त न्हवे अवेक्तु, अपरांपरू ॥ ७० ॥

‘क्रिस्तपुराण’ —

तू अदृष्ट तू अव्यक्तु, समदयाळू सर्वप्राप्तु।

सर्वज्ञानु सर्वनितिवंतु, एकूचि देवा तूं ॥ ४ ॥ १ तसेच

‘कृष्णचरित्रकथा’—

तुं ब्रह्मा होनी रचिसी, विष्णु होनी प्रतीपळीसी।

रूद्राचेनी रूपे संव्हारीसी, तिन्ही लोक ॥ १०५ ॥ ३

‘क्रिस्तपुराण’—

तूं साक्षात परमेश्वरू, अनादसिधु अपरांपरू।

आदि अनादि अविनाशु अमरू, तुजे स्तवन त्रिलोकिं ॥ ५ ॥ १

अशाप्रकारे तिन्हीलोकीचा उल्लेख दोन्ही ग्रंथा मध्ये स्तवनाद्वारे केलेला आढळतो दोन्हीही आख्यान काव्ये असल्या कारणाने ही कथा श्रोत्यांना ऐकण्याची विनंती ते करतात.

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

ऐसी कथा समस्ती। सुखे नीरोपीली राया परीक्षीती।

फुडां नीरोपीती तुमांप्रती। सांगैन आइका ॥ १५३ ॥२

‘क्रिस्तपुराण’ —

ऐसी स्वामियाची कथा। पाद्रीन निरोपली समस्तां।

फुडां नीरोपील तें आतां। सांगैन तुमा ॥ १३९ ॥ १

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

म्हणोनी सुत झाला सांगत। तो कृष्णदास सामा सुत।

दशम स्कंदीचा सांगैन वृत्तांत। मराटीयज्ञं ॥ १६२ ॥ ७

‘क्रिस्तपुराण’ —

परमशास्त्र जर्गी प्रगटावेया। बहुतां जनां फळसिध्दी होवावेया

भाषा बांधोनि मराठीया। कथा निरोपिली ॥ १२१ ॥ १

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

सारासार उत्थरूनि। जैसि रत्नें घेति वेचूनि।

तैसे कश्षणचरित्र काढुनि। केला ग्रंथ ॥ २६४ ॥

‘क्रिस्तपुराण’ —

इतुकेयांचे संसार वेचुनु। काढिली टिका गांडुनु।

भाषा मराठी मिसळुनु। केला ग्रंथ ॥ ११८ ॥ ५९

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

नक्षत्रांमाजी जैसा। चंद्र पुण्मि आकाशा।

कि पक्षिजातीमाजी सरीसा। राजहंस ॥

सरीतंमाजी सागरू। पर्वतांमाजि मेरू।

जैसा गोपाळमाजि नंदकुमरू। शोभता होये ॥ ८—३०, ३१

यातील कल्पनांची छाया स्टीफन्सच्या क्रिस्तपुराणमध्ये

अशी आढळते,

‘क्रिस्तपुराण’ —

पखिआंमधे मयोरू ॥ वृखिआंमधें कल्पतरू ॥

भासांमधे मानु थोरू। मराठियेसि ॥

तारांमधे बारा रासी। सप्त वारांमाजि रवी ससी।

या दीपिचेआं भासांमधे तैसी। बोली मराठिया ॥

१—१२४, १२५

अशाप्रकारे मराठी भाषेची महती ते वर्णिततात,

त्यामध्येही बरेच साम्य आढळते.

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

देखिलें ऐकिलें कर्णी। प्राणीया पावे स्वर्णी।

तैसे मायेचेनी गुणी। संसारू भोगी ॥ १०२ ॥२

‘क्रिस्तपुराण’ —

जें जागृतीं चिंतिले, बोलिलें। केलें देखिलें आइकिलें।

ते निद्रेयांतु आठवलें। परोपरीं ॥ ६७ ॥ १२ पैले पुराण

असे सांगून जे पाहिले, चिंतिले, बोलले, आठवले ते या

ग्रंथात सांगितले आहेतसेच काही प्रतिमा प्रतिकांच्या आध

ारे वर्णिलेल्या ओव्या पाहता येतील.

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

जैसे तमी सुर्यपकाशु। की इंदनि हुताशु।

तैसा पातकां नासु। सगे करूनी ॥ ५९ ॥ १

‘क्रिस्तपुराण’ —

जैसा आकाशी रविभानु। कि इंधनीं हुताशुन।

तैसे संसारी दिपक होउनु। वर्तलेति तुमी ॥ ९८ ॥ १

‘श्रीकृष्णचरित्रकथा’ —

पुढा तेणे जगजिवनें। गोपीका आळंगीलिया धावोने।

मुखिं दिधले चुंबने । धरोनी केशी ॥ १५४ ॥ १३
असे शृंगार वर्णन आले आहे. तर
'क्रिस्तपुराण' -
येतुकें अब्राहावों बोलुनु । इसा हृदयी आळंगुनु ।
मोहे धरिला चुंबुनु । हृदयासरी ॥ ६२ ॥ ९
येथे आब्राहावो व येसु मधील भक्तिभाव व्यक्त झालेला आहे.
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
तें देखोनी कृष्णनाथे । पाचारावेया त्यातें ।
झाले सीव्हाचें तानें धावतें । गजावरी ॥ १४ ॥ १६
'क्रिस्तपुराण' -
जैसा सिंहाचा ताना । जाए गजाथें धांडुनु ।
तैसा चाले इसाइनंदुनु । गोलियावरी ॥ ८५ ॥ २२४
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
जीव्हेचीया लाळे । विषभूमी गळे ।
देखीलें रक्तवर्ण डोळे । गुंजियासारखे ॥ ११० ॥ ७
'क्रिस्तपुराण' -
केले रक्तवर्ण डोळे । गुंजियासारखे काळे ।
ते पहावया ते वेळे । आदावों कांता निघाली ॥ १०८ ॥ ४
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
जैसे मषीचेनी कुचें हालें । किं राहुनें चंद्रबिंब ग्रासीले ।
तैसे मुख कोमाले । कंसरायाचे ॥ ८९ ॥ २
'क्रिस्तपुराण' -
मसिचेनि कुचे हाला । कि ग्रहणें चंद्र मावळला ।
तैसा राजा कोमाला । मुखकमळी ॥ १६ ॥ १० दुसरे
पुराण क्रोधाविष्ट व्यक्तित्ची नाट्यपूर्ण वर्णनामध्येही काही
साम्ये पहायला मिळतात.
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
तें आइकोनी वचन । येरू खवळला आपण ।
जैसा घशतीं शिंपीलया जाण । वैस्वानरू ॥ ६८ ॥ १४
'क्रिस्तपुराण' -
मृतें शिंपीला विश्वानरू । तैसा कोपें प्रझळला थोरू ।
म्हणे करिन याचा संहारू । ऐसें चिंती मानसी ॥ ३३ ॥ १२ ॥ १२
या दोन्हीही ग्रंथातील शेवटचा भाग पाहता त्यामध्ये
बरेच साम्य आढळते.
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
तैसे तुझि माने । साधुजने कशपावते ।
एकोनिया दिनाते । क्षमा करावि ॥ २७२ ॥ १९

'क्रिस्तपुराण' -
या दो पुराणांभितरि । काही चुकि देखला जरि ।
तरि क्षमा करोति माजेवरि । न किजे कोपु ॥ १२१ ॥ ५९
'श्रीकृष्णचरित्रकथा' -
भगवंत भक्तिचा रस घेऊ जाणति । ते हे कृष्णचरित्र ऐकति
ऐसि कृष्णदास शामा करि विनंती । श्रोतेयाते ॥ २७३ ॥ १९
'क्रिस्तपुराण' -
ऐसी कथेची वित्पति । आइका जे सांगितले अल्पमती
ते क्रिस्तदासु करि विनति । क्षमा किजे अज्ञानाथे ॥
१२३ ॥ ५९
अशी नम्र विनंती ते श्रोत्याना करताना दिसतात
विशिष्ट शब्दातील साम्यस्थळे

श्रीकृष्णचरित्रकथा	क्रिस्तपुराण
भवसागरीचा ॥ ६९ ॥ १२	भवसागरू ॥ १९ ॥ १२ पैले पुराण
सुतु ॥ ३६ ॥ १२	सुतु ॥ ७ ॥ १२
अंतराळ ॥ ८ ॥ १४	अंतराळ ॥ ३९ ॥ १३
भूवस्तळीची ॥ ९४ ॥ १४	भूवस्तळीचे ॥ ८० ॥ १३
बुजीवाडू ॥ १०५ ॥ १२	उजवाडू ॥ १०५ ॥ १२
वैकुण्ठ ॥ ९१ ॥ १०	वैकुण्ठ ॥ ६२ ॥ १२
अश्रुपात ॥ ७७ ॥ १३	अश्रुपात ॥ ५० ॥ ४६
नयेन ॥ ४८ ॥ १३	नयन ॥ ४९ ॥ १२ ४५
येम ॥ ६९ ॥ १२	यमलोकी ॥ ९४ ॥ १६
प्राणियाथे ॥ ३४ ॥ १४	प्राणियाथे ॥ ५७ ॥ १४
निंबोलणे ॥ ५८ ॥ ५	निंबोळणी ॥ ६४ ॥ ५९
सकळ ॥ २६० ॥ १९	सकळ ॥ १३ ॥ ५२
तिन्ही लोकी ॥ ५६ ॥ १२	त्रिलोकी ॥ ५ ॥ १
सागरू ॥ ८४ ॥ १	सागरू ॥ २ ॥ १२
आळिंगोनी ॥ १८४ ॥ १	आळिंगण १४ ॥ ५९

या सगळ्या ओव्यामध्ये आलेले शब्द, कल्पना,
नाद आणि एकंदर धाटणीत विलक्षण साम्य जाणवते.
ज्या अनेक तत्कालीन हिंदू धार्मिक ग्रंथांचा प्रभाव ख्रिस्ती
मिशनऱ्यांच्या साहित्यावर जाणवतो त्यामध्ये असे म्हणता
येईल की 'श्रीकृष्णचरित्रकथा' या काव्याचा प्रभावही
तत्कालीन जेजुइत ग्रंथकारांवर पडलेला दिसतो 'क्रिस्तपुराण'
या ग्रंथातील वर्णनशैली, कल्पना, शब्दप्रयोग, वर्णप्रक्रिया,
व्याकरणरूप अशा विविध प्रकारचे साम्यस्थळांचे दर्शन
ज्ञानदेवकृत 'द्रोणपर्वा'शी केलेले आहे त्यावर 'फादर
स्टीफन्स यांचे चरित्र व ग्रंथरचना' या पुस्तकामध्ये स.गं.

ज्ञानदेवकश्च द्रोणपर्व आणि क्रिस्तपुराणद्ध प्रकट केले आहे. तसेच 'विष्णुदास नामा' या रचनेचाही ठसा 'क्रिस्तपुराणा' वर दिसून येतो. मिशनऱ्यांनी ज्यावेळी नवख्रिस्त्यांसाठी ग्रंथरचना केली त्यावेळी ते ग्रंथ रचण्यापूर्वी जुन्या मराठी ग्रंथांचा कसोशीने अभ्यास केला असला पाहिजे अशी या ग्रंथाचा बारकाईने अभ्यास केला असता आढळून येते. फादर स्टीफन्सने आपल्या 'क्रिस्तपुराणा'च्या आद्य प्रस्तावनेत याचा उल्लेख केलेला आहे. ते म्हणतात, 'मागिलेआ कवेस्वरांची बहुतेकें अवघडें उतरें सांडुनु सांपुचेआ कवेस्वरांचेआ रितुप्रमाणें आणियेकें सोपी ब्राम्हणांचे भासेची उतरें ठाई ठाई मिखित करून कवित्व सोपें केले' ११ यावरून त्यांच्या काव्यावर जुन्या साहित्याचा प्रभाव आहे हे स्पष्ट दिसते.

यामध्ये त्यांची निवेदनाची तऱ्हा, निरूपणाची शैली, शब्दचातुर्य, कल्पनाविलास, अलंकार, अशा अनेक गोष्टींमध्ये साम्यता आढळून येतेप्रत्येक कवी आपापल्या काळात सिध्द झालेली भाषा आपल्या लेखनात उपयोजित असतो.

त्यामुळे कदाचीत हे साम्य आढळत असेल किंवा नवख्रिस्ती झालेल्यांना नवीन शब्दाचे आकलन कदाचीत होणार नाही म्हणून त्यांच्या सवकळीचे असलेले शब्द काव्यात योजणे कवीला महत्वाचे वाटले असेल, त्याचप्रमाणे नवख्रिस्तीना उपलब्ध करून दिलेले प्रतिपुस्तक परकीय वाटू नये म्हणून फादर स्टीफन्सने पूर्वसुरीच्या धार्मिक ग्रंथातील शब्द, वर्णन, प्रतिमा याची योजना आपल्या ग्रंथामध्ये केली असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही

संदर्भ ग्रंथ : १. भेंब्रे प्रभु, लक्ष्मीकांत व्यंकटेश, पुर्तुगाली राजवटीपूर्वीचे गोव्यातील धार्मिक वाङ्मय, गोमंतक मराठी अकादमी, गोवा, १८७९, पृ.७
२. तत्रैव, पृ.४
३. तत्रैव, पृ.४
४. तत्रैव, पृ.५
५. तत्रैव, पृ.१६
६. तत्रैव, पृ.१७
७. सरदेसाई, मनोहर हिरबा, गोमंतकाचे असे ते दिवस, पुणेगामी प्रकाशन, गोवा, १९९४, पृ.२२१
८. क्रिस्तपुराण, फादर थॉमस स्टीफन्स, पोप्युलर प्रकाशन, मुंबई, १९९६, संपा. द्वागो कारिदाद, पृ.२१
९. मालशे, स.गं., फादर स्टीफन्स आणि त्यांचे क्रिस्तपुराण, मराठी संशोधनमंडळ, मुंबई, १९६५, पृ.२३
१०. तत्रैव, पृ.२४

40

केंद्रीय अर्थसंकल्प : समावेशक विकासाला पोषक

प्रा.डॉ. एम.बी. कदम
(वाणिज्य विभाग प्रमुख)

गो.पी. गावंडे महाविद्यालय उमरखेड जि. यवतमाळ

केंद्रीय अर्थसंज्ञ्यांनी 29 मार्च रोजी 2016-17 चा अर्थसंकल्प सादर केला. शेती, ग्रामीण विकास आणि रस्ते, लोहमार्ग इ. पायाभूत सोयी क्षेत्रांचा विकास करण्यासाठी या अर्थसंकल्पामध्ये भरघोस तरतूद केलेली आहे. यामुळे हा अर्थसंकल्प शेतकरी आणि ग्रामीण विकास यांच्या बाजूचा आहे, असे सर्वसाधारणपणे मानले जात आहे. त्यामुळे या अर्थसंकल्पावर होत असलेली टीका विशेष टोकदार किंवा धारदार असल्याचे दिसत नाही. तसेच या अर्थसंकल्पामुळे शेती, ग्रामीण भाग आणि यायाभूत सोयी यांच्या विकासास मोठ्या प्रमाणात चालना मिळेल, अशी अशा करण्यास हरकत नाही.

शेती ग्रामीण विकास आणि रस्ते, लोहमार्ग इ. पायाभूत सोयी या क्षेत्रांचा विकास करण्यासाठी या अर्थसंकल्पामध्ये भरघोस तरतूद केलेली आहे. यामुळे हा अर्थसंकल्प शेतकरी आणि ग्रामीण विकासा यांच्या बाजूचा आहे, असे सर्वसाधारणपणे मानले जात आहे. यंदाच्या अर्थसंकल्पामुळे आपल्या देशाला एक अत्यंत महत्वाचे (परंतु सध्या विशेष चर्चेमध्ये नसलेले) उद्दिष्ट्ये साध्य करण्याता येईल, असे दिसत आहे. ते उद्दिष्ट्ये म्हणजे समावेशक विकास (सर्व) होय, प्रस्तुत लेखामध्ये आपण याचा सविस्तर विचार करणार आहोत. प्रथमतः आपल्या देशाच्या संदर्भामध्ये समावेशक विकासाची संकल्पना समजावून घेऊ आणि त्यासाठी काय होणे आवश्यक आहे, याचाही विचार करू.

समावेशक विकास म्हणजे काय?

आर्थिक विकास ही देशामध्ये संपत्ती निर्माण करण्याची प्रक्रिया असते. या प्रक्रियामध्ये अधिकधिक लोकांना सामावून घेणे याला समावेशक विकास म्हणता येईल. देशाच्या संपत्ती निर्मितीमध्ये शक्यतो देशातील प्रत्येक सक्षम व्यक्तीचे योगदान असावे. तसेच प्रत्येक समाविष्ट व्यक्तीस देशाच्या संपत्तीमधील न्याय्य (Just) वाटा